

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/319215761>

Tabiyet ve Simgesel Şiddet Kavramları Üzerinden Foucault ve Bourdieu'yü Birlikte Okumak

Article · November 2016

CITATION

1

READS

3,300

2 authors:

Güney Çeğin

Pamukkale University

4 PUBLICATIONS 4 CITATIONS

SEE PROFILE

Gürhan Özpolat

Dokuz Eylül University

11 PUBLICATIONS 12 CITATIONS

SEE PROFILE

Tabiyet ve Simgesel Şiddet Kavramları Üzerinden Foucault ve Bourdieu'yü Birlikte Okumak

Güney Çeğin¹ ve Gürhan Özpolat²

Öz

Bu çalışmada, Foucault'daki "tabiyet" ile Bourdieu'deki "simgesel şiddet" mefhumları arasındaki kavramsal sürekliliğin mevcudiyetine yoğunlaşarak her iki düşünürün eserleri ve yaklaşımları arasındaki yakınlıkların bir veçhesini ortaya çıkarmaya çabalayacağız. Bourdieu'nün "simgesel şiddet" mefhumunu tesis ederken Foucault düşüncesinin arka planda bir yerde saklı olduğunu ve "simgesel şiddet" mefhumunun etkin bir biçimde Foucault'nun "tabiyet" olarak adlandırdığı süreci kavramın felsefi rezonansının mevcut dar kalıplarının dışına çıkararak sosyolojik bir evrene yerleştirdiğini, dahası takviye ettiğini öne süreceğiz.

Anahtar kelimeler: Tabiyet, simgesel şiddet, uysal beden, yanlış-tanıma, Michel Foucault, Pierre Bourdieu

Reading Foucault and Bourdieu together through the concepts of subjection and symbolic violence

Abstract

In this study, focusing on the presence of conceptual continuity between the notions of "subjection" and "symbolic violence" in Foucault and Bourdieu, we try to reveal an aspect of the connections between the works and approaches of both thinkers. It is maintained that as Bourdieu established the concept of "symbolic violence", Foucault's thought is hidden somewhere in the background, that Bourdieu not only releases the process called "subjection" by Foucault from the existing stringent matrix of the philosophical resonance of the concept, placing it in a sociological universe, but also supplement it.

Keywords: Subjection, symbolic violence, docile body, misrecognition, Michel Foucault, Pierre Bourdieu

---

1 Doçent Dr., Pamukkale Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, E-posta: guneycegin@gmail.com

2 Doktora Öğrencisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: gurhanozpolat@gmail.com

“Öznenin soybilimi üzerinden tarih boyunca modern benlik kavramına zemin hazırlayan öznenin kuruluşunu inceleyerek özne felsefesinin üstesinden gelmeyi denedim.”
(Foucault, 1997: 76)

“Özne sorunu, nesnelere geleneksel biçimde özne olarak adlandırılan bizatihi bilimlerin varlığı tarafından ortaya atılır ki bu nesne için başka nesnelere varlığı söz konusuysa, bahsi geçen bilimler “özne felsefelerini” savunularınkine taban tabana zıt önkabüllere angajedirler.”
(Bourdieu, 2000: 128)

Giriş

Michel Foucault'nun lise yıllarında bir dönem felsefe öğretmenliğini yapmış olan Dom Pierrot, genç öğrencisinin felsefeye yönelik ilgisini şu şekilde anlatır: “Tanıdığım felsefe öğrencilerini iki gruba ayırabilirim: Felsefeyi kendilerine daima bir merak konusu yaparak büyük sistemlerin, büyük eserlerin bilgisini kavramaya yönelenler ile onu daha çok kişisel ve yaşamsal bir kaygı meselesi haline getirenler. Birinciler Descartes ikinciler Pascal ile belirlenir. Foucault ilk kategoriye giriyordu” (Eribon, 2012: 26). Buna mukabil, Pascal ile olan düşünsel iştirakini ve düşünürüne olan minnettarlığını her fırsatta dile getiren Pierre Bourdieu'nün (bkz. *Pascalian Meditations*), felsefeyi toplumsal yaşamı anlatan ve anlamlandıran derin bir kişisel uğraş olarak kavrayan bu ikinci kategoriye girdiği muhakkak. İkincinin (Pascal) ilkinin (Descartes) eleştirdiği gibi, Bourdieu de Foucault'yu zaman zaman eleştirmiş ve iki düşünür arasındaki ilişki en basit haliyle sosyoloji ve felsefe disiplinleri arasında belirgin bir rekabet olarak tanımlanmıştır (Rieger-Ladich, 2010: 109). Nitekim Foucault alternatif bir felsefi üslup ve yöntemi Nietzsche'de bulurken; Bourdieu, Weber ve Durkheim'den türettiği farklı teorik yönelimlere sahip olmuştur (Bourdieu, Schultheis ve Pfeuffer, 2011: 124).

Her ne kadar yöntemde ve amaçta ciddi farklılıklara sahip olsalar da; Pierre Bourdieu ile Michel Foucault'nun kültür ve iktidar çözümlemeleri arasında bir hayli derin benzerlikler mevcuttur. Her iki yazarın modern dünyada iktidarın faaliyetleri ve hâkimiyet mekanizmalarının kuruluşuyla hemhal olmaları bir yana hem Foucault hem de Bourdieu araştırma tasarımlarını çoğu kez benzer nesnelere üzerine inşa etmişlerdir. Foucault tarihi belgeler vasıtasıyla zamanda/tarihte seyahat ederek, Bourdieu ise toplumsalın derin yapılarını ifşa ederek “tahakküm mekanizmaları”nı ve “simgesel şiddet biçimleri”ni çözümlemişler ve bahsi geçen olgular için çağdaş kavramsallaştırmalar geliştirme hususunda etkili olmuşlardır (Miller, Rowlands ve Tilley, 1995: 14). Foucault, normalleştirme söylemleriyle denetim altına alınan ve disipline edilen uysal bedenlere [*docile bodies*] odaklanırken, Bourdieu simgesel iktidar teorisi ekseninde hâkimiyet ilişkilerinin faillerce doğallaştırılarak nasıl içselleştirildiğine yoğunlaşmıştır. Bu doğrultuda Bourdieu pratiğin nereden gel-

diğiyle ilgiliyken, Foucault pratiğin ne ürettiğini kendine dert edinir (Certeau, 1984: 58). Öte yandan her ikisi de toplumsal bir “savaş alanı” olarak kavramsallaştırmıştır ki, Foucault'nun “stratejik olasılıklar sahası” [*field of strategic possibilities*] ile Bourdieu'nün “mümkünler uzamı” [*space of possibles*] arasında veyahut Foucault'daki “iktidar-direnış korelatifi” ile Bourdieu'deki “belirlenim-özgürleşim korelatifi” arasında ciddi benzerlikler bulmamak için herhangi bir neden yoktur. Bunun da ötesinde “habitus” ile “disiplin” (Garcia, 2001: 115; Postill, 2010: 8; Schlosser, 2012: 35-37) ve keza “özneleşme” [*subjectivation*] mefhumları arasındaki paralellikler de dikkate değerdir (Correll, 1996: 19; Hutson, 2010: 30; Veyne, 2010: 104). Bu bağlamda Bourdieu'nün öznelliğin [*subjectivity*] inşa edildiği sürece yönelik daha detaylı bir sosyolojik çözümleme sağlayarak Foucault'yu derinleştirmiş olduğu pekâlâ söylenebilir (Hoy, 2005: 101).

Biz ise bu çalışmada, Foucault'daki “tabiyet” [*subjection*] ile Bourdieu'deki “sembol şiddet” mefhumları arasındaki kavramsal sürekliliğin mevcudiyetine yoğunlaşarak her iki düşünürün eserleri ve yaklaşımları arasındaki yakınlıkların bir diğer vechesini ortaya çıkarmaya çabalayacağız. Bourdieu'nün “sembol şiddet” mefhumunu tesis ederken *Foucault düşüncesinin* arka planda bir yerde saklı olduğunu ve “sembol şiddet” mefhumunun etkin bir biçimde Foucault'nun “tabiyet” [*subjection*] olarak adlandırdığı süreci kavramın felsefi rezonansının mevcut dar kalıplarının dışına çıkararak sosyolojik bir evrene yerleştirdiğini, dahası takviye ettiğini öne süreceğiz. Ne Foucault'nun ne de Bourdieu'nün bahsi geçen kavramlar ile ilgili doğrudan kitaplar yazmadıkları ve burada izini sürmeye çalıştığımız rabitanın her iki düşünürün eserlerinin tamamına yayılmış olan genel bakış açılarını yansıttığından hareketle, amacımız ileride çok daha derinlemesine tartışılacağına emin olduğumuz bir ilişkiden kesit sunmak, dahası Bourdieu ve Foucault üzerinden yapılacak yeni okumaları cesaretlendirmektir. Kısacası elinizdeki çalışma Foucault ile Bourdieu arasında birincinin insan bilimleri ile arasına mesafe koymasının ikincinin ise felsefe ile olan ilişkisini gözden geçirmesiyle sonuçlanan *sessiz diyalogun*³ bir epizodunun sahnelenmesi, iki düşünürü *tabiyet-sembol şiddet hattı* üzerinden bir-arada okuma denemesidir.

İktidarın Bumerang Etkisi: Tabiyet/Özneleşme Dilemması

Michel Foucault'nun iktidarın herhangi bir toplumda tatbik edilmiş şekliyle öncelikli olarak ilgilendiği, alternatif bir iktidar kuramı geliştirdiği ve dolayısıyla iktidar olgusunun çalışmalarının ana fikrini oluşturduğu siyasal ve toplumsal kuramda sıkça söylendi/tartışıldı. Ancak Foucault soybilim [*genealogy*] yönteminin yardı-

3 Staf Callewaert, “Bourdieu, Critic of Foucault: The Case of Empirical Social Science against Double-Game Philosophy” (2006) adlı makalesinde Michel Foucault'nun Pierre Bourdieu'nün çalışmalarına atıfta bulunduğu tek bir metnini dahi bulamadığını ve dolayısıyla araştırması dâhilinde bu ilişkinin tek yönlü olduğunu belirtir. Tek bir istisna ile bu tespit yerindedir. Georges Canguilhem'in *Le Normal et la Pathologique* (1966) kitabının İngilizce baskısı Foucault'nun takdim yazısı ile yayımlanmıştır. Bu metinde Foucault Bourdieu'nün ismini zikreder. Bahsi geçen referansın bağlamı için bkz. Ökten (2014: 107).

myla öznenin tarih boyunca söylemsel olarak nasıl kurulduğunu incelemeye çalıştığını ve dolayısıyla çalışmalarının temel amacının özneyi oluşturan/meydana getiren farklı tarihsel pratikleri bir yeniden kavrama çabası olduğunu dile getirmiştir.⁴ Bu sebeple, sanılanın aksine, çalışmalarının ana temasını oluşturan olgu iktidar değil, özne sorunudur. Öte yandan özne sorununu incelemek için iktidar sorunu ile iştigal ettiğini belirterek özne soruşturmasının iktidar çözümlemesinden ayrı düşünülemeyeceğinin de altını çizmiştir. Zira Foucault'ya göre özne sözcüğünün her iki anlamı da tabi kılan ve boyun eğdiren bir iktidar vazetmektedir: “denetim ve bağlılık yoluyla başkasına boyun eğen özne”; “bir bilinç ya da özbilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanan özne” (Foucault, 2000: 331).

Foucault *Two Lectures* adlı metninde tabiyeti [*assujettissement*]⁵ –kelimenin her iki anlamıyla da– “kendi maddiliğinde, öznelerin bir inşası” olarak kavramayı önerir (Foucault, 1980: 97). Tabiyet bir iktidar formu olup öznenin dışsal bir otorite tarafından tahakküm altına alındığı süreci betimler. Öte yandan bu iktidar formunu özneyi salt tahakküm altına alan fiziki bir güç olarak tahayyül etmek yanıltıcıdır. Çünkü tabiyet yalnızca özneleri bastıran, kuşatan, zapt altına alan tek-yönlü bir biçimde yukarıdan aşağıya tatbik edilen bir iktidar kipliğine değil, aynı zamanda –iktidarın nazik ikna mekanizmaları sayesinde– öznelerin içselleştirdikleri ve kendilerini bir iktidar rejimine bağladıkları *gönüllü bir teslim olma* haline işaret eder. Bu sebeple tabiyet aynı zamanda bir *özne-oluş biçimidir* ve öznenin boyun eğme potansiyeline içkin durumdadır. Zira iktidarın boyun eğdireceği, tabi kılacağı uysal bir beden varlığına ihtiyaç duyduğu gibi, özne de itaat edeceği sesi arar⁶ –ki bu bir yönüyle Althusser’in “çağırma/seslenme metaforu”nda öznenin neden yasanın sesi-

4 “Son yirmi yıl boyunca gerçekleştirdiğim çalışmaların amacı [...] ne iktidar olgusunu analiz etmek ne de böyle bir analizin temellerini detaylandırmaktır. Amacım, bunun yerine, kültürümüzde insanların özneleştirildiği farklı yöntemlerin tarihini yapmaktır” (Foucault, 1982: 777).

5 Foucault'da “assujettissement” kelimesi öznenin etken ve edilgen her iki özneliğini de kapsayan çifte-değer yüklü bir terimdir (assujettissement = subjection + subjectivation / tabiyet + özneleşme). Foucault “benlik/kendilik teknolojileri”ni araştırmaya yöneldiği Cinselliğin Tarihi'nin ilk cildini yayınlamasına değin bu terimin sahip olduğu çifte-değerliği açıktan vurgulamaz. Bunun öncesinde, “iktidar teknolojileri”ni çalıştığı dönemde, yalnızca “assujettissement” ve çok daha nadir “sujétion” kelimelerini kullanır ki bu iki kelime Fransızca da birbirlerinin yerine kullanılabilen kelimelerdir: “sujétion” isim olan “sujet” [subject/özne] den türetilirken, “assujettissement” eylem olan “assujettir” [to subject/ tabi kılmak] den türetilir, ayrıca “assujettir”nin kendisi de “suet”den türetilir. Ayrıntı için bkz. Kelly (2009: 87-88). Öte yandan, bu iki sözcük İngilizcedeki “boyun eğdirmeye” anlamında kullanılan “subjugation” kelimesi ile de benzer çağrışımlara sahiptir ve yaygın olarak öznenin maruz kaldığı bir özneleşme sürecine işaret eder (özne yapmak/özneleştirmek). Bu sebeple kelimenin etkin felsefi ve dilbilgisel anlamı [etken özneleşme] akla çoğu zaman ikincileyin gelir. Foucault'da öznenin sadece kurulan/inşa edilen değil fakat kendini de inşa eden, etkin bir eyleyici olduğunu göz ardı etmeyerek terimin daha ziyade Hapishanenin Doğuşu'nda alımlandığı bu birinci anlamına odaklanarak tabiyeti [subjection] bir iktidar kipi fakat aynı zamanda iktidar etkisi altında gerçekleşen bir tür “edilgen özneleşme” olarak ele alıp irdeliyoruz.

6 Bu ifade kendi içinde bir takım tehlikeyi de barındırır. Sözgelimi, Bourdieu'nün işaret ettiği üzere “fail üzerine empoze edilen durumu neden arzular” gibi skolastik bir tartışmaya sebebiyet verebilir (Bourdieu ve Wacquant, 1992: 167). Bu tarz bir tehlikeden kaçınmak için Dreyfus ve Rabinow'un Foucault ile yaptıkları kişisel bir sohbetten aktardıkları şu cümleyi aklıda tutmak faydalı olacaktır: “İnsanlar ne yaptıklarını bilirler; yaptıklarını neden yaptıklarını sıklıkla bilirler; fakat bilmedikleri yaptıklarının ne yaptığdır”. Bu ifadeyi tabiyet üzerinden düşündüğümüzde karşılaşacağımız durum aşağı yukarı şöyledir: özneler bir iktidar rejimine tabi olduklarını bilirler, tabi olmalarının nedenlerini de genellikle bilirler, ancak bilmedikleri tabi olmalarının nelere sebebiyet verdiğidir.

ne kulak verdiğinin de yanıtıdır: beden bağımsız bir maddilik/gerçeklik değildir.⁷

Özne, iktidar ile karşılaştığı ilk anda kendini ontolojik bir açmazın içinde bulur, özneleşebilmek için iktidar ile işbirliğine zorlanır. Özne, iktidarın yarattığı *bumerang etkisi*'nin altındadır, fırlatıldıkça iktidara gerisin geri döner.⁸ Tabi olduğu için özneleşir ve özne olduğu için de tabi olur. Paradoksal bir biçimde tabiyet öznenin özne-oluşunun ön koşuludur. İktidarın hem hedefi hem aracı hem de sonucu konumunda olduğundan, özne nesneleştiği bir tür *edilgen özneleşme* yaşar. Fakat bu edilgenlik öznenin kendi üzerinde işler hale getirdiği tabiyet ekonomisinin öznenin öznelliğini açığa çıkardığı ölçüde öznenin de kendi öznelliğinin üretimine bizzat katkıda bulunduğu bir çeşit *eyleyici eylemsizlik*, yani etkin bir edilgenliktir.⁹ Foucault'ya göre:

Gerçek bir tabiyet sembolik bir ilişkiden doğar. [...] Bir görünürlük sahasına tabi kılınan ve bunu bilen kişi, iktidarın zorlamalarını üzerine almaktadır; onları kendi üzerinde kendiliğinden işler hale getirmektedir; eş anlolu olarak iki rolünü de oynadığı iktidar ilişkisini içine kazımaktadır; kendi tabiyetinin ilkesi haline gelmektedir (Foucault, 1995: 202; vurgu bize ait).

Bu *tabiyet/özneleşme çemberi* sürekli bir biçimde öznenin iktidara sembolik boyun eğişi ile açılır-kapanır. Dolayısıyla Bourdieu'nün sembolik iktidar ile toplumsal fail arasında varsaydığı ontolojik "suç ortaklığı" [*complicity*] Foucault'nun çözümlemesinde özne ile iktidar arasında da örtülü bir şekilde mevcuttur. Foucault boyun eğen öznenin iktidar ile giriştiği suç ortaklığını üstü kapalı bir biçimde ifşa eder ve iktidarın tanımının genişletilmesine yönelik bir hamlede bulunur. Ancak Foucault bireylerin öznelliklerini belirleyen ve onları belli tahakküm biçimlerine boyun eğdiren, kısaca "özneyi nesneleştiren iktidar teknolojileri"ni (Foucault, 1988: 18) araştırmakla bu tarz bir formülasyondaki "müphemlilik" [*ambivalence*] halini saptasa da, Judith Butler'ın dikkat çektiği üzere, öznenin nasıl "tabi kılınarak" [*subordination*] inşa edildiğine dair *özel mekanizmaları* açıklamadan bırakır: iktidarın hem tabi kılma hem de özneleştirme biçiminde işlettiği bu paradoksal "çifte-değerlik" [*double valence*] yeterince izah edilmez (Butler, 1997: 2).

Butler, Foucault'nun eksik bıraktığı bu problematiği etkili bir şekilde psikanalizin sahnesine çekerek tamamlamaya çalışır. Bu bağlamda Foucaultcu tabiyet önermeleri psikanalitik değerleri çerçevesinde ele alınıp işlenir.¹⁰ Velhasıl, Foucault'nun tabiyet

7 Bourdieu'nün sözcükleriyle ifade edersek "beden farklı araçlar vasıtasıyla kendi üretim koşullarına bağlı olan toplumsal bir üründür" (Bourdieu, 2014: 84).

8 Judith Butler'dan esinlenerek yarattığımız bir metafor olduğunu belirtelim: "Özne kendine dönen iktidarın kipidir; özne geri tepen iktidarın neticesidir" (1997: 6).

9 Bu cümlemin Bourdieu'deki muadili ise şu şekildedir: "Toplumsal failer –belirlenimciliklere tabi olduklarında bile– onları belirleyen şeylerin onları belirledikleri ölçüde onları belirleyen şeyleri yapılandıran etkinliğin üretimine katkıda bulunan bilen faillerdir" (Bourdieu ve Wacquant, 1992: 167-168).

10 Mark Kelly, *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection* (1997) kitabına atfen Judith Butler'ı tabiyet [subjection] ve özneleşme [subjectivation] mefhumlarını ayırım gözetmeksizin birbirlerinin yerine kullanarak Foucault'nun yanlış-yorumlanmasına sebebiyet verdiği için eleştirir (2009: 88-89). Kelly'nin iddiasının aksine Butler "assujettissement" terimi-

çözümlemesinde öznelliğin oluşumunun/inşasının sadece psikanalizine değil, özne ve iktidar arasında oluşan bu çift-yönlü toplumsal ilişkinin cisimleştiği *corpus'un sosyolojisine* de girilmemiştir.¹¹ Foucault iktidarın kaba şiddet kullanmadan bedeni saran, uysallaştıran, disipline eden nazik tertibat[lar]ından bahsederken dahi bireylerin tabi kılındıkları/özneleştirildikleri ve eş anlı bir şekilde kendilerini iktidara bağlayarak kendi öznelliklerini nesneleştirdikleri farklı yöntemlerin soruşturmasını, toplumsal uzamı –tamamıyla olmasa da– es geçerek, “felsefenin soyut alanı” ile sınırlar.¹² Bourdieu tam da bu noktadan hareketle mezkûr sorunu felsefenin soyut alanından “sosyolojinin somut sahası”na çekerek, Foucault’nun tabiyet mefhumunu geliştirir ki, bu inşaatın merkezi nosyonu simgesel şiddet mefhumudur.

Tabiyetin Maskelenmiş Formu: Simgesel Tahakküm/Şiddet

Bourdieu’nün sosyolojik yaklaşımında –Ernst Cassirer’den mülhem olmak üzere– “sembolik formlar” hem toplumsal hiyerarşileri oluşturan hem de onları sürdüren kaynaklardır. Saussure’ün etkisi altında simgesel süreç ve sistemlerin temel mantığının, ikili karşıtlıklar biçiminde farklılıklar/ayrımalar inşa etmek olduğunu söyleyen Bourdieu için simgesel sistemler, içirme ve dışlama mantığı üzerine kurulu sınıflandırma sistemleridir: ender/yaygın; iyi/kötü; eril/dişil; seçkin/bayağı gibi. Bu temel ikili ayrımlar tüm bilişsel etkinliklerimizin kökeninde yatan “primitif sınıflandırmalar” olarak işlev görürler (Swartz, 2011: 123). Bourdieu’nün sözleriyle bu “karşıtlıklar ağı, kabul edile gelen tüm sıradanlıkların matrisidir, çünkü arka-larında toplumsal düzenin tamamı yatar” (Bourdieu, 1984: 468). Ne var ki “sıra-

---

nin her iki anlamının da gayet farkındadır ki daha erken tarihli bir kitabında terimin çifte-anlamını da vurgular. Butler’a göre (1993: 34) “assujettissement salt bir tabi kılma [subordination] değil fakat bir güvence altına alma ve korumadır; özneyi yerine yerleştirmedir; özneleşmedir [subjectivation]”.

11 Burada olası bir yanlış anlaşılma mahal vermemek adına bir hususu netleştirmekte fayda var. Henri Lefebvre’nin (1982: 22) Marx’ta genel bir toplumsal ilişki kuramı olmadığına yönelik tespiti sanıyoruz ki Foucault için de ziyadesiyle geçerlidir. Bu tespitten hareketle Foucault’nun da, Marx gibi, bir sosyolog olmadığını; lakin, eserlerini tüm yönleriyle hesaba katacak olursak, düşüncesinde bir sosyoloji olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Zira Foucault’nun çözümlemeleri de son kertede topluma ve toplumsalın işleyiş mekanizmalarına ilişkindir. Ne var ki, Foucault, belki, toplumsal kategorisine duyduğu derin kuşku; belki de, toplumsalın bütüncül bir kuramını ortaya koyacak “kuramsal bir totoloji”nin içine hapsolme korkusundan olacak, sosyolojik çözümlemenin temel ilkelerini ortaya koyan dört başı mamur bir metni hiçbir zaman kaleme almamıştır (Tekelioğlu, 2003: 11).

12 Bu noktada, Foucault’nun, bilhassa Hapishanenin Doğuşu’nda, kelimenin gerçek manasıyla, kanlı canlı bir tarih anlattığı. (bkz. Damien’s’in infaz sahnesi), hatta soybilim adı altında bir tür tarihsel sosyoloji yaptığına dair –ilk bakışta haklılık payı var gibi görünen– bir itiraz gelebilir. Fakat, biz, bu ve benzeri iddia sahiplerinin, Foucault’nun başta siyaset felsefesi ve sosyoloji disiplinlerine olan asıl katkısının ne olduğunu idrak etme hususunda zorlandıkları kanaatindeyiz. Foucault’nun katkısının özgünlüğü, kanımızca, iktidarın ne olduğu sorusundan ziyade nasıl işlediği sorusuna yanıt araması, bunu yaparken de iktidarın pozitif yönlerini hesaba katan yeni bir soruşturma alanı açmasıdır. Ancak, Foucault bu soruşturmayı yaparken “söylem alanı” olarak belirlediği sahanın dışına çıkmayı kati surette reddetmiştir. İktidar üzerine şiddeti tüm yönleriyle dikkate almadığından ve son tahlilde “gerçek toplumsal pratiğin tarihi”ni çalışmak için gerekli araçlara da sahip olmadığından (bu tür bir araştırmaya niyeti de olmadığından); felsefe ve düşünce tarihi araçlarının izin verdiği ölçüde, “soyut” ve “idealist” kalan bilgi ve iktidar üzerine eleştirel bir söylem zemininde çalışmıştır (Bourdieu, 1996: 198; Callewaert, 2006: 91-92).

dan dilin içerdiği, yarı kodifiye edilmiş bu karşıtlıklar” nihayetinde daha temel bir zıtlığa bağlanır: “Egemen/tabii ikiliği karşıtlığına”. Bilişsel süreçler vasıtasıyla inşa edilen ikili ayrımlar, toplumsal gerçekliği dolaysız biçimde yansıtmadığından [Durkheim'dan ayrılan yan] temelde keyfi oluşumlardır. Bourdieu için tüm kültürel sistemler, temelde belirli grupların etkinliklerinden ve çıkarlarından doğan tarihsel bir inşa olup gruplar arasındaki eşitsiz iktidar ilişkilerini meşrulaştırmaktadır (detaylı bir tartışma için bkz. Bourdieu ve Passeron, 1990: 4-68).

Ancak Bourdieu'ye göre sembolik sistemler keyfi inşalar olsa da toplumsal sonuçları açısından hiç de keyfi değildir. Bourdieu karşıtlığa dayalı ilişkilere ağırlık veren yapısalcı mantığın, salt dil gibi (Saussure), mit gibi (Levi-Strauss), söylem gibi (Foucault) sembolik sistemler için değil, toplumsal ilişkiler için de geçerli olduğunu öne sürer. Yapısalcı göstergebilim de Durkheimci “kolektif temsiller” kavramı da zımnî bir konsensüs teorisi içermektedir. Oysa bu ayrımlar, dünyayı algılamamızı ve ona anlamlı bir düzen vermemizi sağlayan sınıflandırma merceklerine dönüştüğünden *sembolik tahakküm* hem kavramsal hem de toplumsal ayrımcılık yapma eyleminin arka planı haline gelir. Sembolik iktidar “*bu iktidarı kullananlar ile ona maruz kalanlar arasındaki belirli bir ilişki içinde ve bu ilişki tarafından*” tanımlanır; yani, “tam da inancın üretildiği ve yeniden üretildiği alanın yapısı içinde tanımlanır” (Swartz, 2011: 125-126). İşte bu noktada Bourdieu tahakküm ilişkilerinin ekonomisini açığa çıkaracak ve belki de onun en özgün kavramlarından biri olan sembolik şiddet mefhumunu devreye sokar ki, bu kavram sembolik tahakküm kavramının hem tamamlayıcısı hem de manivelasıdır.

Mezkûr ikiliklerin tahakküm ilişkileri içinde cisimleşmesinin bir tezahürü olan sembolik şiddet kavramının alâmetifarıkası her şeyden önce “*meşruiyet temsillerinin, iktidarın kullanılmasındaki ve sürdürülmesindeki*” katkısıyla ilintilidir. Bourdieu'ye göre iktidar pratiği her durumda bir biçimde meşrulaştırmaya gereksinim duyar. Meşruiyet iktidar ilişkilerinin çimentosu olup tahakküm kurmanın en önemli vasıtasıdır. Bu bağlamda sembolik şiddet, ezilenlerin ezilme koşullarını nasıl meşru gördüklerini vurgular. Sembolik tahakküm hem tahakküm kuranın hem de tahakküme uğrayanın rızasını sağlayan bir meşrulaştırma gücü olarak işlerken, sembolik şiddet “toplumsal bir fail üzerinde failin suç ortaklığı ile tatbik edilen bir şiddettir” (Bourdieu ve Wacquant, 1992: 167). Dolayısıyla sembolik iktidar “dünya kuran iktidar”dır. Sembolik şiddet ise;

Doğrudan bedenler üzerinde ve herhangi bir fiziksel kuvvet olmadan uygulanan neredeyse büyümlü bir güç biçimidir; fakat bu büyü yalnızca bedenin derinliklerine su pınarları gibi gömümlü bulunan yatkinliklerden kaynağını alarak işleyebilir (Bourdieu, 2014: 54).

Dolayısıyla bu sinsi şiddet biçimi, tahakkümün ezilenlerin aktif iştiraki sayesinde kalıcılaştırılmasına tekabül eder. Bu yüzden tahakkümü dışsal tazyik olarak telakki eden düşüncelerden koparak, Bourdieu bizi zalimin idealize edilmişinden tu-

tun da kişinin kendine dönük daimi aşağılamalarına değin pek çok içsel etkinliği soruşturmaya davet eder.

Burada gündeme getirilmesi gereken diğer bir kilit terim de “yanlış-tanıma”dır (*méconnaissance/misrecognition*). İktidar kullanımını temeldeki keyfi niteliğinin “yanlış tanınması”na yol açacak bir haklılaştırmayı gerektirir [*Çıkarların inkârı*]. Simgesel sermaye de bu bağlamda “inkâr edilmiş sermaye”dir. Temelde yatan çıkara dayalı ilişkileri, çikarsız uğraşlar kisvesine büründürür (Bourdieu ve Eagleton, 2012).

Bourdieu ile Foucault’yu buluşturacak, daha doğrusu birisinden devşirdiğimiz problematiği diğeri ile diyaloga sokarak kuvvetlendireceğimiz merkezî mesele işte tam da bu noktada karşımıza çıkmaktadır: Simgesel tahakkümün bileşeni olan simgesel şiddet pratikleri ile “yanlış-tanıma” adı verilen “çarpık idrak ediş hali”, kişisel ve kolektif özerklik önündeki en büyük engeli, yani bilinmemesiyle bir yasaya tahvil olmuş *belirlenimler dizisini* tesis etmektedir. Velhasıl, Bourdieu’nün pek çok mülakatında dile getirdiği üzere bilinmeyen yasa bir kaddedir bilinen bir yasa ise bir “özgürlük imkânı” (Bourdieu, 2016: 55).

Kesişim Noktası: Yasa/Gizli Sistem

Bourdieu’nün “bedenin en derin katmanına kazınan yasalar” ile Foucault’nun “kendimizi mahkûmları halinde bulduğumuz gizli sistemler” arasındaki rabıtayı öne çıkararak devam edelim o halde: *Yapısalcılığın kelime dağarcığından bir hayli etkilenmiş bu iki düşünür yasa ve sistem ile neyi kastetmektedir?*¹³ Bunun en temelde “gerçekliği kurma/yapılandırma iktidarı” olduğu söylenebilir. Üstelik bu iktidar Bourdieu’nün ifadesiyle dünya algısını, sözcük ve ifadeleri, inancı kuran bir pratik olarak “neredeyse sihirli bir güç”tür (detaylı bir tartışma için bkz. Bourdieu, 1991). Bu yasa/gizli sistem kendisini sürekli kılmak ve meşrulaştırmak için bütün iktidarlara gibi şiddete başvurur ve başarısı kendi mekanizmasını ne ölçüde kamufle edebildiğiyle doğru orantılıdır (bkz. Foucault, 1978: 86; Bourdieu ve Passeron 1990: 4). Dolayısıyla Foucault’nun tabiyet çözümlemesi Bourdieu’nün simgesel şiddet kavramı ile yakından ilintilidir, zira şiddet, her ikisine göre de, bedenden çok daha

13 Bourdieu “Social Space and Symbolic Power” (1989: 14) adlı makalesinde çalışmalarını eğer iki sözcük ile ifade etmek gerekseydi “yapısalcı inşaçılık” [structuralist constructivism] ya da “inşacı yapısalcılık” [constructivist structuralism] kavramlarının uygun olacağını belirtir. Fakat kendi yapısalcılığının Saussure ve Levi-Strauss geleneğinin yapısalcılığından oldukça farklı olduğunu da şerh düşer. Bourdieu’nün inşacı yapısalcılığında hem toplumsal fail hem de yapı karşılıklı olarak birbirlerini kuran dinamik bir ilişki içerisinde. Bir başka deyişle, Bourdieu yapı ve faili hem kurulan/inşa edilen [constituted] hem de kuran/inşa eden [constitutive] bir pratik olarak kavrar. Arkeolojik yöntemi kullandığı çalışmaları sebebiyle –özellikle Kelimeler ve Şeyler– Foucault da çağdaşları tarafından sıkça yapısalcı düşünce ile ilişkilendirilmiştir. Sözelimi, Jean Piaget (2002: 404) Foucault’nun yapısalcılığı için “yapısız bir yapısalcılık” diyecek kadar ileri gitmiştir. Ancak Foucault’nun arkeolojisi de, Bourdieu’nün inşacı yapısalcılığı yahut yapısalcı inşaçılığı gibi, Saussurecû ve Levi-Straussçı anlamıyla sınıflandırmacı [taxonomic] yapısalcılıktan oldukça farklıdır. Foucault her ne kadar, Bourdieu gibi, 1960’lar Fransa’sının en önde gelen düşünce akımı olarak öne çıkan yapısalcılığın sözcük hazinesinden bir hayli etkilenmiş de olsa, arkeolojik yöntemi hiçbir zaman dilbilimsel imkân durumlarına indirgememiş, yapıların içinde saklı, çözüm ona, derin anlamlar aramıştır. Temel olarak Bourdieu’nün satır aralarında da Foucault’nun yapısalcılık ile ilişkisine yoğunlaşan kısa bir inceleme yazısı için ayrıca bkz. Calhoun (1996).

fazlasına yöneliktir. Spinoza'nın açıkça tespit ettiği, Foucault'nun yeniden keşfettiği ve Bourdieu'nün somutlaştırıp gösterdiği gibi *iktidar ruh[lar]a yöneldiğinde şiddet uygular*. Bu büyümlü güç bedeni ruhun içine hapsederek uysallaştırır. Ve artık beden ruhun değil, “ruh beden hapisanesidir” (Foucault, 1995: 30).

Colaguori'nin vurguladığı gibi “simgesel şiddet, büyük ölçüde, gönüllü teslimiyet (tabiyetin somut örneği ya da Foucault'nun ‘*uysallık*’ olarak adlandırdığı olgu) yoluyla işler” (2010: 396). Öte yandan simgesel şiddet faillerin topyekûn yani beden, bilişsel, zorla veya aldatılarak maruz kaldığı tahakküm ilişkilerinin ekonomisini yansıtan bir mefhum olduğundan Foucault'nun tertibat [*dispositif*] kavramıyla da ciddi benzerlikler gösterir. Gelgelelim Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*'nda (1995), cezalardaki sertliğin yumuşaması ile sonuçlanan ve bedene azap veren şiddetin ruha yönelen nazik bir şiddet ile yer değiştirdiği geçişi saptasa da ruha yönelen şiddetin tespiti problemin mantığını belirlemeyi geçmez. Yüzeyin altında gizlenmiş, toplumsal yaşamın en derinlerine nüfuz eden iktidar ilişkilerini ve tahakküm mekanizmalarını yani “kültürel bilinçdışı”nı görünür kılmak istese de şiddetin toplumsal uzamda nasıl tecessüm ettiğinin yanıtı Foucault'da net değildir:

Foucault basitleştirici bir toplumsal baskı görüşünü disiplin olarak yani dışarıdan beden üzerine uygulanan baskı olarak sunar. Özellikle *Disiplin ve Ceza*'da (1975) işkenceden kapatmaya, kaba şiddetten gözetim ve özne hakkında bilgi toplamaya dayanan yumuşak bir şiddete geçişi vurguladığının gayet farkındayım. Fakat bu ve benzeri çözümler dışsal disiplin ve baskının ötesine geçmez; Foucault, nazik şiddetten doğan ve onu mümkün kılan, dünyanın yapılarının içselleştirilmesinden kaynaklanan bilişsel algı, beğeni ve eylem şemalarının öğrenilmesi sürecini önemsemez. Kısaca, habitus kavramı altında ele aldığım her şeyden yoksun olduğu için Foucault [...] beden ve zihnin dünyayla ön-düşünümsel uzlaşısı ve inanç aracılığıyla işleyen tahakkümün gizli türlerini izah edemez (Bourdieu ve Wacquant, 1993: 34).

Bourdieu, tam da bu noktada, tahakkümü disiplin ve terbiye etme dolayımında soruşturan Foucault'dan, “özel yapıların nesnel yapılara bilinçaltındaki yanlış tanıma ile uyarlanması” olarak formüle ettiği bir simgesel şiddet kuramı ile ayrılır (2008: 191*, ayrıca bkz. Bourdieu ve Eagleton 2012: 270). Böylelikle çubuğu eşitsizlik yapılarını meşrulaştıran ve böylece sağlaştıran bir anlamlar sisteminin kendisini nasıl dayattığına bükerek, “toplumsal bilinçdışının tarihsel arkeolojisi”ni yapar. Dahası Foucault'nun tabiyet mefhumuna “meşruluk” ve “doğallaştırma” nosyonlarını aşılır. Bourdieu'nün belirttiği gibi simgesel tahakküm ona maruz olanların katkısı olmadan icra edilemez. Ve egemen ile tabi kılınanlar arasındaki bu asimetrik etkileşim sonucunda tabi olan kendi durumuna dair alternatifleri “düşünemez” hale getirilmiştir.

Simgesel şiddet gücünü toplumsal düzenin sürdürülmesine katkıda bulunan öznellik biçimlerinin en derin katmanlarına sirayet etmiş olduğu gerçeğinden alır:

“Foucault’nun açıkça belirttiği gibi, öznellik bir tür iktidar düzenine tabi olmak anlamına gelir. Ve simgesel şiddet toplumsal baskıyı yeniden üreten bir düzen vasıtasıyla toplumsal olarak düzenlenmiş bir öznellikten bahsetmenin yollarından biridir” (Colaguori, 2010: 395-6). Simgesel iktidar, tabiyetin [*subjection*] kılık değiştirmiş özel bir biçimidir dahi denebilir (Garcia, 2001: 114). Her iki isim de, bu bağlamda, “aydınlanmacı ideolojik mistifikasyon fikri”nden¹⁴ daha derinlerde işleyen ve insanların dünyayı algılayışlarında etkili olan hukuk, zaman, mekân gibi kategorilere ve bu kategorilerin içselleştirilme süreçlerine bakarlar (Fowler, 1997: 92). Foucault’da özne “bilme, tasnifleme, bastırma” mekanizmalarınca dizayn edilen, ancak kendisinin disipline edildiğinin farkında olmayan, hatta özgür olduğunu düşünen bir öznedir. Foucault’nun *Hapishanenin Doğuşu*’nda –Nietzsche’den mülhem dışsal otoritelerden özgürleşmenin özneyi özgürlüğe taşımak için yeterli olmayışının ıstıraplı farkındalığını vurgulayarak– belirttiği gibi: bilimsel söylemlerle özgürleşmeye davet edilen özne paradoksal bir biçimde kendini kendinden daha derin bir tabiyetin içinde bulur (Foucault, 1995: 30). Bourdieu’de ise Foucaultcu bilgi/iktidar rabitası gündelik hayatta bireyler üzerinde simgesel şiddet uygulayan bir “*méconnaissance*” [*misrecognition/yanlış-tanıma*] olarak tanımlanır (Yoon, 2001: 244). Yani modern özne içinde bulunduğu bilme biçimleri ve bilgi dağarcıkları aracılığıyla özgürleşmekte olduğuna inanır, daha doğrusu inandırılır. Bourdieu’de failin boyun eğmişliğinden ötürü nasıl maruz kaldığını bilemediği ve bedenselleştirdiği şiddet biçimi olan simgesel şiddet bu noktada Foucault’nun “uysal beden”inin bir benzeridir.

Sonuç Yerine

Eksiksiz bir analiz sunma iddiası taşımayan metnimizi şu iddialarla sonlandırmak sanırız ki faydalı olacak. Zira aşağıdaki tartışılmaya açık tezler hem yazıdaki temel izlekleri kısa yoldan aktarmaya çalışmakta hem de bu minvalde çalışacaklara Bourdieu-Foucault sentezi için yeni rotalar sunmaktadır.

[1] İlk kısımda detaylandırdığımız Foucault’daki *tabiyet/özneleşme çemberinin*, öznenin iktidara simgesel boyun eğişi ile olan bağıntısı (tahakküm ilişkilerine aracılık etmede öznenin rolü), Bourdieu’nün simgesel tahakküm analiziyle (toplumsal failin failliğini ortaya çıkaran tahakküm ilişkilerine aktif iştiraki) ciddi yakınsamalar barındırmaktadır. Özneyi nesne kılan iktidar teknolojileri habitus’u biçimlendiren yapısal konfigürasyonlardan çok da uzakta kavramsallaştırmalar değildir. İlle de bir fark varsa, bunun, birinin söylemsel düzeyde yakaladığını diğerrinin determinist mekanizmalar üzerinden ifşa etmesi olabilir. *Olası sentez* bu noktada

14 Gerek Foucault’nun gerekse Bourdieu’nün klasik Marksist terminolojideki, bilhassa Althusser ve Gramsci’deki, “ideoloji” kavramına şüphe ile yaklaşmalarının ve bu kavramı “söylem” ve “simgesel şiddet” kavramları ile ikame etmelerinin altında ideoloji kavramının sahip olduğu bir takım ciddi sorunların yattığı söylenebilir. bkz. Foucault (1980: 118); Bourdieu ve Eagleton (2012: 265-268). Biz burada yer müsaade etmediği için bu sorunlara tek tek değinmeyecek; Foucault’nun Marksist ideoloji eleştirisine yoğunlaşan Işık’ın (2011) ve Bourdieu’nün şerhleri üzerinden ideoloji mefhumunun yaşadığı kavramsal erozyona ilişkin bir eleştiri kaleme alan Çeğin ve Arlı’nın (2004) metinlerini hatırlatmakla yetineceğiz.

beden sosyolojisi ile iştiğal edenler açısından da önem arz edebilir. Bedenin ruh tarafından gaspını analiz edecek sosyal bilimciler için iki düşünür de şundan dolayı elzemdir: *Biri yarayı sakat kılınmış ruhlarda, diğeri ise bedenin siyasal haritasında açığa çıkarmayı hedeflemiştir.*

[2] Dolayısıyla Foucault'nun "özne/iktidar rabıtası"na yönelik çözümlenmeleri Bourdieu'nün simgesel şiddet teorisi ile irtibatlandırılarak kuvvetlendirilebilir ki, bu sentezin aslı meramı, her iki düşünürde de "normatif direniş teorisi" olmadığı, bu yüzden iki düşünürün de "kötümser" bir ideolojinin inhisarında olduklarına (Taylor, 1984; Habermas, 1987; Fraser, 1989; Žižek, 1999 / Jenkins, 1982; Lamont, 1989; Robbins, 1993; Leledakis, 1999) ilişkin zayıf düşünceyi ıskartaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bourgeois ve Schonberg'in söyledikleri gibi "Bourdieu'nün yanlış-tanıma ve simgesel şiddet kavramlarını Foucault'nun bilgi/iktidar rabıtası ile ilgili içgörülerine uygulamak siyasal tartışmalarının ve müdahalelerin sıklıkla geniş ölçekli yapısal iktidar vektörlerini gizemli hale getirdiği gerçeğine karşı bizi uyarır" (2009: 297). Kaldı ki, Bourdieu'nün kavramsal repertuarında simgesel tahakküm biçimlerinin eylemlerimizi her daim evcilleştirdiğine dair karamsar bir argüman bulmak mümkün değildir. Foucault (1988: 10) ise zaten insanlara, kendilerini sandıklarından daha özgür olduklarını göstermeyi denemiştir.

[3] Bir evvelki iddiamız, doğal olarak, bizi her iki düşünürde de hem tabiyete hem de simgesel şiddete karşı toplumsal faillerin ellerine silahlar verecek donanımların olduğu fikrine götürecektir. Bu silahın Bourdieu'de (neyi icra ettiğimizi keşfetmek) özgürleştirici bir araç olarak *sosyoloji disiplini*,¹⁵ Foucault'daysa (olduğumuz şeyi reddetmek) *özgürlük etiği* olduğunu iddia ediyoruz. Elbette, bu tez bir başka yazının konusu. Ama kısaca şunu hatırlatmakta fayda var: James W. Bernauer'ın (2005: 29-30) Foucault'da tespit ettiği üçlü, "iknadan ziyade tahrik etmek, bir firar arzusu doğurtmak ile izleyiciye güç musallat etmek" ile Bourdieu'deki (2016: 11-22) –Francis Ponge'dan mülhem– "başkalarına kendi retoriğini kurma gücünü aşılacak" arasındaki dolayımın ciddi politik tezahürleri olabilir.

Kaynakça

- Bernauer, J.W. (2005) *Foucault'nun Özgürlük Serüveni: Bir Düşünce Etiğine Doğru* çev. İ. Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bourdieu, P. (1989) "Social Space and Symbolic Power", *Sociological Theory*, 7 (1): 14-25.
- Bourdieu, P. (1991) *Language and Symbolic Power*, Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1996) *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*, Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2000) *Pascalian Meditations*, Stanford, Calif.: Stanford University Press.

15 Bourdieu'ye göre sosyoloji, toplumsal düzenin devamlılığını sağlayan "simgesel düzen" in toplumsal failler üzerinde tahakküm kurmasına olanak sağlayan derin toplumsal mekanizmaları görünür kılan ve failleri kendilerini savunmaları için öz-savunma araçları ile donatan bir tür dövüş sanatıdır. bkz. Bourdieu ve Carles (2001).

- Bourdieu, P. (2008) *The Bachelors' Ball: The Crisis of Peasant Society in Béarn*, Chicago: University of Chicago Press.
- Bourdieu, P. (2014) *Erişim Tahakkümü*, çev. B. Yılmaz, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bourdieu, P. (2016) *Sosyoloji Meseleleri*, çev. F. Öztürk, B. Uçar, M. Gültekin ve A. Sümer, Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P. ve Carles, P. (2001) *La Sociologie est un sport de combat* [France], C-P Productions.
- Bourdieu, P. ve Eagleton, T. (2012) "Doxa and Common Life: An Interview", Žižek, S. (der.), *Mapping Ideology* içinde, London: Verso, 265-277.
- Bourdieu, P. ve Passeron, J. (1990) *Reproduction in Education, Society and Culture*, London: Sage.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (1992) *An Invitation to Reflexive Sociology*, Chicago: University of Chicago Press.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L. (1993) "From Ruling Class to Field of Power: An Interview with Pierre Bourdieu on La Noblesse d'Etat", *Theory, Culture & Society*, 10 (3): 19-44.
- Bourdieu, P., Schultheis, F. ve Pfeuffer, A. (2011) "With Weber Against Weber: In Conversation With Pierre Bourdieu", Susen, S. ve Turner, B. (der.), *The Legacy of Pierre Bourdieu* içinde, London: Anthem Press, 111-124.
- Bourgois, P. ve Schonberg, J. (2009) *Righteous Dopefiend: Homeless Heroin Addicts*, Berkeley: University of California Press.
- Butler, J. (1993) *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of Sex*, New York: Routledge.
- Butler, J. (1997) *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*, Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Calhoun, C. (1996) "A Different Poststructuralism", *Contemporary Sociology*, 25 (3): 302-305.
- Callewaert, S. (2006) "Bourdieu, Critic of Foucault: The Case of Empirical Social Science against Double-Game-Philosophy", *Theory, Culture & Society*, 23 (6): 73-98.
- Canguilhem, G. (1991) *The Normal and the Pathological*, New York: Zone Books.
- Certeau, M. (1984) *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- Colaguori, C. (2010) "Symbolic Violence and the Violation of Human Rights: Continuing the Sociological Critique of Domination", *International Journal of Criminology and Sociological Theory*, Vol. 3, 388-400.
- Correll, B. (1996) *The End of Conduct: Grobianus and the Renaissance Text of the Subject*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Çeğin, G. ve Arlı, A. (2004) "İdeoloji Kavramının Aşınması ve Pierre Bourdieu'nün Kuramsal Seçenekleri", *Doğu Batı*, 163-181.
- Dreyfus, H. ve Rabinow, P. (1983) *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Chicago: University of Chicago Press.
- Eribon, D. (2013) *Michel Foucault*, çev. Ş. Çiltaş, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (1978) *The History of Sexuality, Volume 1: An Introduction*, New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1980) *Power/Knowledge: Selected Interviews and other Writings 1972-77*, New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1995) *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (1982) "The Subject and Power", *Critical Inquiry*, Vol. 8, No. 4, 777-795.
- Foucault, M. (1997) *The Politics of Truth*, Los Angeles, CA: Semiotext(e).
- Foucault, M. (2000) *Power: Essential Works of Foucault 1954-1984, Volume 3*, London: Allen Lane.
- Foucault, M., Martin, L., Gutman, H. ve Hutton, P. (1988) *Technologies of the Self*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Fowler, B. (1997) *Pierre Bourdieu and Cultural Theory: Critical Investigations*, London: Sage.

- Fraser, N. (1989) *Unruly Practices: Power, Discourse, and Gender in Contemporary Social Theory*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Garcia, J. (2001) "Scientia Potestas Est-Knowledge is Power: Francis Bacon to Michel Foucault", *Neohelicon*, 119 (1): 109-121.
- Habermas, J. (1987) *The Philosophical Discourse of Modernity: Twelve Lectures*, Cambridge: MIT Press.
- Hoy, D. (2004) *Critical Resistance*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Hutson, S. (2010) *Dwelling, Identity, and the Maya*, Lanham: AltaMira Press.
- Işık, S. (2011) "Foucault'nun Marksist Tarih, İktidar ve İdeoloji Eleştirisi", *Birey ve Toplum*, 1 (1): 131-158.
- Jenkins, R. (1982) "Pierre Bourdieu and the Reproduction of Determinism", *Sociology*, 16 (2): 270-281.
- Kelly, M. (2009) *The Political Philosophy of Michel Foucault*, New York: Routledge.
- Lamont, M. (1989) "Slipping the World Back In: Bourdieu on Heidegger", *Contemporary Sociology*, 18 (5): 781-783.
- Lefebvre, H. (1968) *The Sociology of Marx*, New York: Columbia University Press.
- Leledakis, K. (1999) *Toplum ve Bilinçdişi: Toplumsal Teori ve Toplumsalın Bilinçdişi Boyutu*, çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Miller, D., Rowlands, M. ve Tilley, C. (1995) *Domination and Resistance*. London: Routledge.
- Ökten, N. (2014) "Sartre'a Karşı? Foucault ve Bourdieu'de Düşünme ve Entellektüel Siyasal Sorumluluğu", *Mülkiye Dergisi*, 38 (2): 93-112.
- Piaget, J. (2002) "Structuralism without Structures", Smart, B. (der.), *Michel Foucault 1: Critical Assessments*, içinde, London. Routhledge.
- Postill, J. (2010) "Introduction: Theorising Media and Practice", Bräuchler, B. ve Postill, J. (der.), *Theorising Media and Practice* içinde, New York: Berghahn Books: 1-34.
- Rieger-Ladich, M. (2010) "Governmentality Revisited: Bourdieu Meets Foucault", Amos, K.S. (der.), *International Educational Governance (International Perspectives on Education and Society, Volume 12)* içinde, Emerald Group Publishing Limited, 105-120.
- Robbins, B. (1993) *Secular Vocations: Intellectuals, Professionalism, Culture*, London: Verso.
- Schlosser, J. (2012) "Bourdieu and Foucault: A Conceptual Integration Toward an Empirical Sociology of Prisons", *Critical Criminology*, 21 (1): 31-46.
- Swartz, D. (2011) *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*, çev. E. Gen, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taylor, C. (1984) "Foucault on Freedom and Truth", *Political Theory*, 12 (2): 152-183.
- Tekelioğlu, O. (2003) *Foucault Sosyolojisi*, Bursa: Alfa Aktüel Kitabevi.
- Veyne, P. (2010) *Foucault: His Thought, His Character*, Cambridge: Polity.
- Yoon, S. (2001) "Internet Discourse and the Habitus of Korea's New generation", Ess, C. ve Sudweeks, F. (der.), *Culture, Technology Communication: Towards an Intercultural Global Village* içinde, Albany: State University of New York Press, 241-259.
- Žižek, S. (1999) *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*, London: Verso.